

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Doktori iskola (7.6 Zeneművészet)

KÖVÁRI RÉKA

A KÁJONI CANTIONALE ÉNEKEI
SZÉKELYFÖLD ÉS MOLDVA NÉPHAGYOMÁNYÁBAN
A DEÁK–SZENTES KÉZIRAT TÜKRÉBEN

című doktori értekezés tézisei

TÉMAVEZETŐ: DOMOKOS MÁRIA

2007

I. Kájoni János Cationale Catholicuma és kiadásai

Kájoni János *Cationale Catholicum* című énekeskönyve a XVII. századi katolikus egyházi énekkincs legnagyobb szövegforrása. Előzményei és forrásai között kottás és szöveges kéziratos énekeskönyveket egyaránt találunk. A kéziratos énekeskönyvek léte évszázadokon át jelentős hatású, és máig dokumentálható.

A vallásilag széttagolt erdélyi fejedelemségben, a csíki és a Csíkkal határos „szentföldek” katolikusnak maradt lakossága vallási életében elfoglalt fontos helyét bizonyítja, hogy a *Cationale*t újra és újra kinyomtatták. Értekezésünkben részletesen bemutatjuk Kájoni János *Cationale Catholicum*át, valamint későbbi kiadásait, tárgyaljuk azok sajátosságait, és a kiadások egymástól való eltéréseit.

Kiindulásul egybevetettük a Kájoni *Cationale* kiadásait (1676., 1719., 1805., 1921.): összehasonlítottuk az énekszövegeket, és az *ad notam* utalások alapján összegyűjtöttük az adott dallamhoz tartozó szövegeket. Az énekszövegek a *Cationale* kiadásaiban általánosságban a következő módon változnak: az 1719-es kiadás keveset módosít az 1676-os, eredeti szövegeken (rövidít, a himnuszok esetében végrehajtja a jezsuita reformot); az 1805-ös kiadás már lényegesen átkölti, rövidíti, kicseréli az énekeket; az 1921-es pedig — olykor tovább változtatva a szövegeken — más gyűjteményeket is megjelöl forrásaként (Tárkányi, Bozóky, Szentmihályi). Sok olyan ének van továbbá a harmadik és negyedik kiadásban, mely nem csupán a későbbi strófákat fogalmazza át, de már a kezdősort is. Kájoni személyének és életművének nagy szakirodalma van, de a *Cationale* kiadásainak ez a módszeres összehasonlító szövegvizsgálata eddig nem történt meg.

A nótajelzetek sokszor egymásra, illetve néhány más, rokon, de alkalmanként csupán azonos versformájú énekek dallamára utalnak. Az egymást követő kiadásokban azzal is találkoztunk, hogy a harmadik *Cationale* egy új ének dallamára énekelte a korábbi századokban szintén használt szövegeket, akár úgy is, hogy sorokat, félsorokat ismételtet, illetve von össze, vagy rövid refrént tesz az énekhez vagy sorhoz, avagy négysorosból háromsoros éneket csinál.

A Kájoni *Cationale* kiadásaihoz a zenetörténeti és a népzenei kutatás különbözőképpen viszonyul. A dallamtörténet (RMDT II.) az énekszövegek és -dallamok továbbélését vizsgálva az 1676-os és az 1719-es kiadások mellett az 1921-es, kottás énekeskönyvet veszi

figyelembe, az 1805-ös Cantionaléről azonban nem tesz említést. A népzenei szakirodalom a dallamok népi változatairól szólva pedig elsősorban a Cantionale 1719-es és 1805-ös kiadásaira hivatkozik.

II. A Deák–Szentés kézirat

A Deák–Szentés kottás kézirat rendkívüli jelentőségét az adja, hogy mintegy kántorkönyvnek tekinthetjük a Kájoni Cantionale 1719-es, második kiadásához. Elemzéséhez szükséges volt a teljes kézirat átírása, mely a maga teljességében mindeddig nem került közlésre. Az átírást külön kötetben mellékeljük. Így hozzáférhetővé válik a XVIII. századnak ez a — dallamok tekintetében — retrospektív forrása. Segítségével követni lehet a kézirat anyagának jelen ismertetését, és a néphagyományban, illetőleg az énekeskönyvekben található dallamvariánsok, dallampárhuzamok összehasonlító elemzését.

A Deák–Szentés kéziratot ismertető fejezet végén táblázatba foglaljuk annak teljes tartalmát. Itt jelöljük az egyes énekek Cantionale kiadásaiban való megjelenését, feltüntetve az ének magyar vagy latin szövegének énekeskönyvi helyét is. Továbbá jelezzük azokat az énekeket, amelyek Székelyföld (Bukovinát is beleértve) és Moldva néphagyományában megtalálhatók.

A Deák–Szentés kézirat dallamainak nagy részéhez a Cantionale több — sokszor több tucat — énekszövege kapcsolódik. Magába a kéziratba száznál több ének szövegincipitjét írták be a XVIII. században a kottás rész szabadon maradt helyeire, az *ad notam* jelzéssel együtt. A szakirodalom is felsorolja a nótautalás révén egymáshoz köthető énekszövegeket, néhány esetben azonban — főként a Cantionale későbbi kiadásaiban felbukkanó énekeknel, továbbá 1676-ban is szereplő szövegek esetében a harmadik és/vagy negyedik kiadás akár megváltozott kezdősorú énekeinél — egyes énekszövegek hozzákapcsolása a tárgyalt dallamhoz kutatásunk eredményeként itt jelenik meg először. A népzenei gyűjtések tanúsága szerint többször nem azzal a szöveggel terjedt el vagy maradt fenn a néphagyományban az adott dallam, amelyikkel a Deák–Szentés kéziratban olvasható: a kézirat latin szövegű dallamait vagy annak magyar fordításával, vagy nótautalással oda kapcsolódó egyéb magyar nyelvű énekekkel gyűjtötték fel. A Kájoni János, illetőleg a későbbi szerkesztők által átfogalmazott énekszövegek

összehasonlítása alapján azt is teljes bizonyossággal meg lehet állapítani, hogy az énekes birtokában melyik kiadású Cationale volt, illetve melyikből másolhatta ki a szövegeket saját kéziratos énekeskönyvének készítésekor.

Az értekezés mellékletében közölt átírás nem tekinthető kritikai kiadásnak, hanem annak mintegy előtanulmánya. Minthogy a kézirat időközben megcsönkült, a továbbiakban elvégzendő valamennyi fellelhető — még a teljes kéziratról készült — másolatának elemző összehasonlítása.

III. A Deák–Szentés kézirat dallamai a néphagyományban – a karácsonyi ünnepkör énekei, halottas énekek

A Deák–Szentés kézirat elsődleges fontossága mellett — vagyis hogy túlnyomó többségében a Kájoni Cationale (1719) szövegeihez tartozó dallamokat tartalmaz — azért is jelentős, mert számos dallamát a néphagyomány a mai napig használja, sőt van olyan éneke (*Ím midőn mindeneket*), amelynek dallamát történeti forrásokban sehol másutt nem jegyezték fel.

A kézirat dallamainak a néphagyományban fennmaradt változatainak vizsgálata előtt áttekintjük a Székelyföldön és Moldvában végzett népének-gyűjtéseket. Mivel a kézirat hatalmas énekanyagot tartalmaz, szükséges volt a vizsgálandó énekek körének szűkítése. Ezért dolgozatunkban csak a karácsonyi ünnepkörhöz tartozó, valamint a halottas énekeket tárgyaljuk, mint a néphagyományban és népszokásokban leggazdagabban élő, egyúttal templomi használatban vagy azon kívül is alkalmazott énekanyagot. Az egyes énekek tárgyalásánál összehasonlító szövegelemzést végzünk, főszövegben számszerűen közöljük, jegyzetben pedig felsoroljuk az énekeskönyvek nótautalásai szerint összetartozó énekszövegeket és azoknak a Cationale kiadásaiban való fellelhetőségét. Minden énekhez egy, néha több népzenei lejegyzést mutatunk be, de alkalmanként a Cationale negyedik (1921) kottás kiadásának dallamalakját, vagy éppen a Kájoni énekeskönyvével csaknem egykorú, de kottás Cantus Catholici (1651) változatát is hozzuk. Eszrevételeinket összegezve a téma sajátosságaira, összetettségére, és néhány problémájára világítunk rá.

Dallamai közül olyanokat is tárgyalunk, amelyek csak a vizsgált, erősen hagyományörző és vallásos régióban maradtak meg. Csak a

Székelyföldön él például a *Siralomnak oka* vagy az *Ez nap nekünk dicséretes nap*, csak Bukovinában az *Ó szép fényes kis csillag*, e két területen — vagyis Moldvából továbbra sincs adatunk — az *Ave Maria*, *gratia plena*, a *Jer*, *dicsérjük e mai napon*, vagy a *Sok rendbéli próbák vannak* és az *Ó mely félelem és rettegéssel* kezdetű énekekre. Tárgyalunk olyan, mindenütt ismert éneket, melyet a Deák–Szentés kézirat dallamával egyezően csupán Bukovinában énekeltek (*Ó fényességes szép hajnal*). Jellegzetes hangnemi eltérésekre is felhívjuk a figyelmet, például az *Ó bú látott, sok kínt vallott* kezdetű éneknél. Az elsődlegesen a népénekkincs felkutatása céljából végzett népzenei gyűjtések fontosságát hangsúlyozzuk azokkal a népzenei lejegyzésekkel, amelyeknek meglétéről egyetlen gyűjtésből tudunk: Forrai Magdolnától. Már az ő gyűjtései és a magunk későbbi adatai is felhívják a figyelmet, milyen nagy szerepet játszottak a közösség életében azok a kántorok, ének- és búcsúvezetők, akiket a Kájoni Cationale keletkezésekor működő, egykori licenciátusok, deákok utódainak tekinthetünk.

Dolgozatunk legfőbb célkitűzése a két-három évtizeddel korábbi szakirodalom adatainak az újabb és legújabb gyűjtésekkel történő kiegészítése. Ahol csak lehet, ott ezekből a (sokszor saját) gyűjtésekből származó lejegyzéseket közöljük példaként, és — amikor azt a kibővített anyag megkívánja — a konzekvenciákat, tapasztalatokat módosítjuk. Az értekezés készítése idején megindult együttműködés az irodalomtörténeti kutatással újabb eredményeket hozhat a következő években, amikor a tervek szerint sorra jelennek majd meg a csíksomlyói ferences passiójátékok szövegei, mellékelve az írott vagy szóbeli hagyomány által fenntartott dallamokat. A népzenei, azon belül pedig a népénekekre irányuló gyűjtések sajátosságai miatt nem tekinthetjük munkánkat végállomásnak. Még számtalan gyűjtésre, lejegyzésre, adatra, összehasonlító szöveg- és dallamkutatásra van szükség ahhoz, hogy teljesen számba lehessen venni a Kájoni Cationale énekszövegeinek a Deák–Szentés kézirat dallamain felhangzó életét.

Az értekezés tárgykörében megjelent publikációk

- Kézdiszéki gyűjtések*. Témavezető: Dobszay Ágnes. Budapest, ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Ének-zene Tanszék Szakdolgozat, 1998. Kézirat.
- A kézdialmási betlehem-játék. *Magyar Egyházzene* VIII/1 (2000/2001) 31–48.
- Etelközi fohászok*. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2005. (audio CD melléklettel) [Társszerző: Harangozó Imre]
- Gregorián énekek a Kájoni Cationale kiadásaiban. In „*Inter sollicitudines*”. Tudományos ülésszak X. Pius pápa egyházzenei motu propriojának 100 éves évfordulóján, Budapest, 2003. december. MTA–TKI – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport és a Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest, 2006. 283–294.
- A Kájoni Cationale énekei a moldvai csángók között. In *A népének mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme*. Jáki Sándor Teodóz OSB, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület hetvenöt esztendő elnöke tiszteletére rendezett tudományos ülés előadásai 2004. május 11. (Csángó Füzetek 5.) Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest, 2006. (megj. 2007.) 103–113.
- Énekek az 1721–1739 között előadott csíksomlyói misztériumjátékokban. Előadás a Partiumi Keresztény Egyetem, az Erdélyi Múzeum–Egyesület és az MTA Irodalomtudományi Intézet által Nagyváradon rendezett nemzetközi konferencián, 2006. augusztus 28–31. (megjelenés előtt)
- Zenetörténet és népzene – Egy XVIII. századi csíki ferences kézirat dallamai a népzenei gyűjtésekben. In *Mozart – Liszt – Bartók – tanulmánykötet*. SzTE JGyTFK Ének-zene Tanszék, Szeged, 2007. 80–98.
- Interdiszciplináris kapcsolatok népzene kutatói szemmel. Az Etelközi fohászok és a Ferences iskoladrámák (1.) c. kiadványok zenei munkálatairól. In *Diszciplínák határain innen és túl. Fiatal kutatók fóruma 2.* – 2006. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2007. 491–509.

- A Kájoni Cantionale énekei. Forrai Magdolna Gregoria nyomában a háromszéki Szentföldön. In S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön 2005 szeptember.* Sepsiszentgyörgy – Veszprém, 2007. II. kötet 93–112. (CD-ROM melléklettel)
- Egy XVIII. századi csíki ferences kézirat dallamai a népzenei gyűjtésekben – két halottas ének. *Marosvidék.* Kulturális folyóirat. VIII/1 (2007) 45–49.
- Népelemek Kodály székelyföldi és bukovinai gyűjtésében. Előadás a Magyar Kodály Társaság által Kodály születésének 125. évfordulójára Budapesten rendezett nemzetközi konferencián, 2007. március 19–21. (megjelenés előtt)